

MINDAUGAS KUBILIUS

Vilniaus universitetas

KRIKŠČIONIŠKOSIOS TIESOS UNIVERSALUMAS JUSTINO KANKINIO RAŠTUOSE

The Universality of Christian Truth
in the Writings of Justin Martyr

SUMMARY

In order to communicate Christ's truth to intellectuals of Antiquity, it became indispensable for Christians to prove its universality in philosophical terms. Following already an established tradition of kerygmatic preaching to Greeks, Justin Martyr attempts to demonstrate how the truth of one God incarnated, Logos-Christ, is anticipated in thought of various Greek philosophers. Justin transforms the Stoic concept of *logos spermatikos* into a concept of the innate cognitive capacity to know the universal Logos who revealed himself as Christ. According to his view, all humanity by virtue of the innate capacity participates in the Logos-Christ. By virtue of grace, the Logos-Christ revealed himself fully to all humankind. Thus, the universal truth can be known only by virtue of faith into the very fact of the Incarnated Logos.

SANTRAUKA

Kad galėtų perteikti krikščionišką tiesą antikos intelektualams, krikščionys turėjo jiems išaiškinti savosios tiesos universalumą filosofine kalba. Pasirėmęs jau susiformavusia apaštalinio skelbimo graikams tradicija, Justinas Kankinys siekia atskleisti, kaip vienatinio ir įsikūnijusio Dievo, *Logos-Kristaus*, tiesa buvo numanyta įvairių graikų filosofų mintyje. Stoikų *logos spermatikos* sampratą Justinas aiškina kaip žmogaus prigimtyje glūdinčią gebėjimą pažinti visuotinį *Logos*, kuris apreiškė save krikščionims kaip Kristus. Remdamasis šiuo aiškinimu Justinas nuosekliai tvirtina prigimtinį ir visuotinį žmonijos dalyvavimą *Logos-Kristuje*. Per Dievo malonę *Logos-Kristus* visiškai apreiškė save žmonijai. Todėl universali tiesa, anot Justino, yra visiškai pažini tik tikint įsikūnijusiu *Logos*.

RAKTAŽODŽIAI: apologetas, universalumas, Logos, logos spermatikos, kerygma.

KEY WORDS: apologists, universality, Logos, logos spermatikos, kerygma.

IVADAS

Justino Kankinio tekstai nepalaužia masinti tyrinėtojų. Viena svarbiausių šio susidomėjimo paskatų yra vis didėjantis europiečių domėjimasis savos kultūros ir tapatumo šaltiniais. Justinas buvo vienas pirmųjų mąstytojų, kuris krikščionių religinę doktriną siekė išreikšti graikų filosofijos kalba.¹ Jeigu Tertulijonas dar bandė kelti neįveikiamos skirties tarp Atėnų ir Jeruzalės klausimą,² tai Justinas ir vėlesni Bažnyčios Tėvai šią skirtį sąmoningai naikino, iš krikščioniškojo mokymo, graikų pasaulėžiūros bei iš jos kylančios graikų filosofijos liedindami darinį, iki šiol vadinamą Europos kultūros savastimi.

II a. graikakalbių krikščionių mąstytojų vykdytas skirtingų pasaulėžiūrinių bei idėjinių dėmenų sintetinio darbas jau rėmėsi solidžiu I a. sukaupu pagrindu. Jį sudarė graikakalbiams skirti apaštalu *memoria* (arba evangelijos), apaštalu ir jų mokinių laišakai, naujatiški mokymui reikalingos tikėjimo santraukos. Šie raštai ne tik atskleidžia graikakalbiams naujo religinio mokymo turinį, bet ir šio turinio supratimo, arba įsisavinimo graikų pasaulėžiūroje, lygį.

Aišku, supratimo lygis bei išsamumas priklauso ne tik nuo naują religiją įsisavinančios kultūros pasaulėžiūros iš principo, bet ir nuo įsisavinančios konkrečios bendruomenės brandos. Pavyzdžiui, lyginant su ankstyvosiomis graikakalbiams rašytomis sinoptinėmis evangelijomis, vėlyvoji *Evangelija pagal Joną* atskleidžia naują graikakalbių krikščionių bendruomenės savimonės brandos etapą.³ Išskirtinai graikams su-

prantamu būdu Evangelijos Prologe autorius *logos* ir *arche* sąvokomis įvardija, o kartu ir atskleidžia, Dievo kaip viseto prado esmę.⁴

Pasitelkęs šias filosofines sąvokas Evangelijos autorius ne tik teoriškai aiškina krikščioniškojo Dievo sampratą ir krikščionijos kilmę, bet tuo pačiu ir tikslingai polemizuoja su I–II a. sandūroje plintančiomis gnostikų pseudofilosofinėmis-mitinėmis doktrinomis. Gnostikų sudėtingoms vienas iš kito išsiskleidžiančių dieviškųjų pradų bei kūrinijos kildinimo schemoms ankstyvoji krikščioniškoji ortodoksija priešpriešina filosofinėmis sąvokomis aptariamą Dievo prigimties vienalytiškumo ir pasaulio sutvėrimo sampratą.⁵ Taigi, pirmojo ir antrojo amžiaus sandūroje jau vyksta filosofijos sampratų nulemtas krikščionių ortodoksų ir heterodoksų ginčas dėl pačių krikščionybės pagrindų, tuomet graikakalbių krikščionių bendruomenė dar labiau įsisavina, o kartu ir savitai interpretuoja naują religinį mokymą.

Mokydamas Romos krikščionis, polemizuodamas su heteredoksais,⁶ taip pat ir su oficialiąja Romos valdžia, Justinas (100–165 m.) brandžiai ir visapusiškai įsijungia į krikščionybės įsisavinimo graikų kultūroje vyksmą. Filosofinių mokyklų studijų išugdyta Justino mąstysena toliau gilina pirmtakų teorines pačios krikščionybės esmės išvalgas; kartu viešai kelia krikščioniškosios tiesos universalios reikšmės pripažinimo ir *de jure* recepcijos visuomenėje klausimą. Justinas ir domina tyrinėtojus būtent kaip vienas pirmųjų krikščionių mąsty-

tojų, kuris pirmasis kėlė graikų kultūros savasties klausimą krikščioniškosios tiesos universalumo perspektyvoje. Šiame

straipsnyje tiriama Justino krikščioniškosios tiesos universalumo sampratos išvalgos struktūra.

TYRIMO METODOLOGINĖS PRIELAIDOS

Kiekvienas religinis mokymas skelbia savitą tiesą. Kuo universalesnė skelbiama tiesa, tuo išsamesnis ir labiau suprantamas bus mokymas, kurio monopolį visuomenėje sieks įtvirtinti brandaus skelbimo motyvuoti išpažinėjai. Tokiu mokymu krikščionybė tapo jau pačioje savo kilimo aušroje. Vieno išikūnijusio Dievo monopolį diktuojanti ir kitai religinei tiesai iš principo nepakanti krikščioniškoji religija neišvengiamai turėjo susipriešinti su Romos imperijoje politinės reikšmės pripažintais religiniais kultais.⁷

Nepaisant nuolatinių persekiojimų, II a. pradžioje krikščionys sugebėjo Romos valdžiai pateikti ne tik teisinių argumentų savo saugumui ir gerai reputacijai visuomenėje užsitikrinti, bet ir teorinių išvalgų krikščioniškosios tiesos primatui pagrįsti. Būtent II a. krikščionys intelektualai, vadinamieji apologetai, pradėjo viešai polemizuoti su Romos valdžia ir visuomene, krikščioniškojo mokymo visuotinumą įrodinėdami žmogui suprantamomis filosofinėmis sampratomis.⁸

Svarbu pastebėti, jog graikakalbių krikščionybės apologetų veikla bei mokymo turinys nėra nulemti vienintelio siekio suprantamai komunikuoti visuomenei „svetimo“ mokymo turinį. Anaipatol, apologetų kultūrinis tapatumas pagrindžia ne tik jų kalbėjimo žmogui būdą, bet ir sąlygoja patį krikščionybės es-

mės supratimą. *paideia* ir filosofinis išsilaivinimas yra neatsiejami nuo graikakalbių mintijimo būdo ir supratimo formų. Taigi, solidų intelektualinį ugdymą savoje kultūroje įgijusio bei apreikštąją tiesą išpažįstančio krikščionio mintijimas nuosekliai atsiremia į pamatinį klausimą: koku būdu naujai atrasta ir jo išpažįstama vienintelė universali tiesa sąlygoja jo gimtąjį etosą *per se*? Tikėdamas apreikštosios tiesos universalumu, apologetas tiki ir jos pamatiniu savastingumu gimtajai kultūrai. Vadinasi, universali „svetima“ tiesa jam tėra neatrastas savos kultūros „savumas“. Ši naujai atrastą „savumą“ apologetai ir siekia suprasti.⁹

Tad siekdamas gimtosios ar per ugdymą įsisavintos kultūros tapatumė išvelgti universalią krikščioniškąją tiesą kaip savos kultūros išsiaiškinimo pamatinę prielaidą, krikščionis apologetas ieško sąsajų tarp jo išpažįstamos tiesos ir kultūriniam etose vyraujančių idėjinių diskursų, šios tiesos tapatumą savam etosui liudijančių veiksnių ir įvykių. Tuo pačiu apologetas neišvengiamai polemizuoja su kitais Romos visuomenėje vyraujančiais idėjiniais diskursais: religiniais mitais, kultais, filosofinėmis mokyklomis, taip pat oficialia valstybės ideologija ir interesais.

Studijuojant II a. apologetų mintį, negalima *a priori* supriešinti filosofijos ir krikščionybės kaip dviejų radikalčiai tiek

prielaidomis, tiek ir turiniu skirtingų polių. Tai būtų neteisinga metodinė prielaida. Teisinga būtų išvelgti, koku būdu kultūra ir jai savastingos minties ter-

pė nulemia apologetų minties formą ir turinį pastariesiems perduodant žmogui apreikštosios ir universalios krikščionių tiesos doktriną.¹⁰

LUKO PAULIAUS PROTOAPOLOGIJA

Luko *Apaštalų darbuose* perteikta apaštalo Pauliaus kalba Atėnų Areopago nariams yra pirmasis žinomas krikščioniškosios doktrinos apologetų susidūrimas su filosofais.¹¹ Siekiant išaiškinti mūsų metodologinę prielaidą, derėtų patyrinti Pauliaus protoapologiją išsamiau.¹²

Pauliaus kalba Areopage yra polemikos su stoikų ir epikūričių filosofais, kurie jiems įprasto ginčo būdu ketina išsiaiškinti krikščionybės doktriną, dalis.¹³

„Tada Paulius, atsistojęs Areopago viduryje, tarė: Vyrai atėniečiai, išvelgiu jus esant visais atžvilgiais dievobaimingus. Vaikščiodamas ir apžiūrinėdamas jūsų šventenybes, radau aukurą, kuriam buvo įrašyta: 'Nežinomam dievui'. Tad jį, kuri nepažindami jūs garbinate, aš noriu jums paskelbti.“¹⁴

Taigi Apologetas ketina graikams paskelbti šiems savastingą, bet jų pačių dar neatpažįstamą dievą. Kitaip tariant, Apologetas tvirtina, jog pažįsta graikams būdingą pamatinį, tačiau pastarųjų vis dar neįsisąmonintą religinį lūkestį – krikščionių išpažįstamą vienintelį Dievą, Jo transcendenciją ir universalumą:

„Dievas, sukūręs pasaulį ir visa (πάντα), kas jame yra, ir būdamas dangui ir žemei vadovaujančiu viešpačiu, nei buvoja rankų darbo šventyklose, nei žmogiškų rankų yra aptarnaujamas, tarsi [Jam] ko nors trūktų. Jis gi pats yra visiems davęs gy-

vybę (ζωήν), alsavimą (πνοήν) ir viską (τὰ πάντα). Iš vieno sukūrė visą žmonių giminę, kad apgyvendintų visą žemės veidą; apibrėžė nustatytus laikus ir jų [žmonių] apsigyvenimo ribas, kad šie ieškotų Dievo ir tarsi apgraištomis jį atrastų, nes jis būna netoli nuo kiekvieno iš mūsų. Juk mes jame gyvename, judame ir esame, kaip yra pasakę kai kurie jūsų poetai: 'Mes esame iš jo giminės' (Τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμὲν). Todėl, būdami iš Dievo giminės, neturime manyti, jog Dievybė panaši į auksą, sidabrą, akmenį, išskaptuotus žmogaus amato ir minties [pagalba]. Nebežiūrėdamas anų neišmanymo laikų, štai dabar Dievas skelbia žmonėms, jog visiems visur privalu atsiversti; nes [Jis] nustatė dieną, kada teisingai teis žmonių viename vyre, kuri paskyrė ir visiems laidavo, prikeldamas jį iš numirusiųjų.“¹⁵

Šiame poleminiame tekste Apologetas pasiremia IV–III a. pr. Kr. sandūroje gyvenusiu ir tiesioginę stoikų filosofijos mokyklos įkūrėju Zenono įtaką patyrusiu poetu Aratu.¹⁶ Jis cituoja iki mūsų dienų išlikusio veikalo apie dangaus kūnus *Phaenomena* įžangą:

„Nuo Dzeuso (Διὸς) pradėkime, niekad dos mes, žmonės, nepaliekame jo vardo neištarę. Dzeuso pilnos yra gatvės ir pilnos yra žmonių turgavietės; Pilni yra jūra ir uostai. Visur visiems bus reikalingas Dzeusas. Jojo esame giminė (Τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμὲν).“¹⁷

Arato amžininkas ir Zenono įpėdinis Kleantas panašiai šlovina Dzeusą kaip visą kosmosą tveriančią jėgą ir žmonių giminės pradininką:

„Šlovingiausiasis nemirtingųjų, daugia-
vardi, amžinasis visavaldi,
Dzeusai (Ζεῦ), prigimties pradininke,
kurs pagal įstatymą viską valdai, tave
sveikinu. Nes yra teisinga, kad visi mir-
tingieji kreipiasi į tave.

Iš tavęs esame [kilusi] giminė (ἐκ σοῦ
γὰρ γένος εἶσ'), kurie turime dalį tavo
ištarties (ἦχου) pamėgdžiojime. (...) Tau
šis pasaulis, besisukantis apie žemę,
paklūsta, kur tik vestum, ir yra tikslin-
gai tavo valdomas.“¹⁸

Stojos įkūrėjas Zenonas ir jo pasekė-
jai Dzeuso vardu įvardydavo visą kos-
mosą formuojančią ir persmelkiančią jė-
gą.¹⁹ Aratas atspindi pirmųjų stoikų kos-
mologiją, kuria, savo ruožtu pristatyda-
mas krikščionių Dievo visuotinumą
graikų filosofams, pasiremia ir apaštalas
Paulius.²⁰

Stoikų įtaką Apologetui išduoda ir
pastarojo kalboje naudojamos sąvokos.
Apibrėžtų kosmoso elementų – ζωὴν
(gyvybė), πνοὴν (alsavimas) – ir visko
(τὰ πάντα) išskyrimas šioje kalboje

akivaizdžiai susijęs su stoikams būdin-
gu visos egzistencijos skyrimu į api-
brėžtumą (τὸ ὄλον πεπερασμένον) ir
neapibrėžtumą (τὸ πᾶν ἄπειρον)²¹.
Apologeto kalboje stoikų kosmologinės
sampratos ne tik tikslingai komunikuo-
ja filosofų auditorijai transcendentalaus
ir universalaus Dievo Kūrėjo sampratą;
bet ir pačios sampratos tampa krikščio-
niška Dievo aptarties, t.y. teologijos,
dalimi.

Taigi, siekdamas perteikti filosofams
išpažįstamo Dievo universalumo sam-
pratą, Apologetas įsisavina pačią tiesos
universalumo klausimą keliančią ir į pas-
tarąjį atsakančią stoikų filosofiją, taip pa-
grįsdamas bei komunikuodamas krikš-
čioniškojo Dievo universalumą.

Luko/Pauliaus protoapologija pa-
kankamai aiškiai parodo, kad krikščio-
niškosios tiesos samprata su jai būdin-
ga universalumo dimensija formuojasi
apaštalų mokymo ir graikiškojo (o vė-
liau ir sugraikinto lotyniškojo) mintijimo
sąrangos susiliejimo eigoje kaip krikščio-
nybės recepcijos kultūroje faktas. Šia
prielaida turėtų būti pagrįsti ir II a. apo-
logetikos tyrimai.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Graikų filosofijos įtakos šio mąstytojo teologi-
jai mastas iki šiol yra diskutuojamas. Tyrinė-
tojų nesutarimas prielaidų lygmenyje ir lemia
skirtingus tyrinėjimo rezultatus (Žr. J. C. M.
Van Winden. *An early christian philosopher: Jus-
tin Martyr's dialogue with Trypho chapters one to
nine*. – Leiden: E. J. Brill, 1971, p. 1–4; M. Ku-
bilius. Justino Kankinio filosofinė prisikėlimo
samprata // *Logos*, 2006, Nr. 49, p. 197–198).
- ² „Quid ergo Athenis et Hierosolymis?“, *De pra-
escriptione haereticorum*, 7, 9.
- ³ Francis J. Maloney. *Johanine theology // The*

New Jerome biblical commentary. – London: Ge-
offrey Chapman, 1993, p. 1418–1419.

- ⁴ „Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς
τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν
ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. πάντα διὰ αὐτοῦ
ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν
ὃ γέγονεν“, Jn 1,1 // *Novum Testamentum: Gra-
ece et Latinae*. – Stuttgart: Deutsche Bibelgesel-
lschaft, 1972, p. 247.
- ⁵ Irenėjus Lijonietis, šv. Polikarpo Smirniečio, ku-
ris tiesiogiai pažinojo apaštalą Joną, mokinys,
savo veikale *Prieš herezijas* liudija šios polemii-

kos aštrumą ir aktualumą II a.: „Aišku, kad toks teksto išaiškinimas yra klastotė. Nes Jonas skelbia vieną Dievą esant visavaldžiui, vieną Jėzų Kristų esant viengimiu Dievo Sūnumi; jis yra Viengimis; jis yra viseto tvėrėjas, jis yra tikroji šviesa, apšviečianti kiekvieną žmogų; jis yra pasaulio sutvėrėjas; jis yra tas, kuris atėjo pas savuosius; jis yra tas, kuris tapo kūnu ir buvojo tarpe mūsų. Tuo tarpu tie, kurie tikėtina teksto aiškinimu iškreipia [Jono mintį], tvirtina, kad pagal kilmę yra kitas Viengimis, kurį vadina pradžia, taip pat tvirtina atsiradus kitą Išganytoją ir kitą *Logos*, Viengimio sūnų, bei kitą Kristų, kilusį tam, kad būtų atstatyta Pleroma [Pilatnė]“ („Φανερά οὖν ἡ τῆς ἐξηγήσεως παραποίησις. Τοῦ γὰρ Ἰωάννου ἕνα Θεὸν παντοκράτορα, καὶ ἕνα μονογενῆ Χριστὸν Ἰησοῦν κηρύσσοντος δὶ οὗ τὰ πάντα γεγονέναι λέγει, τοῦτον υἱὸν Θεοῦ, τοῦτον Μονογενῆ, τοῦτον πάντων ποιητὴν, τοῦτον φῶς ἀληθινὸν φωτίζοντα πάντα ἄνθρωπον, τοῦτον κόσμου ποιητὴν, τοῦτον εἰς τὰ ἴδια ἐηλυθότα, τοῦτον αὐτὸν σάρκα γεγονότα, καὶ ἐσκηνώκοτα ἐν ἡμῖν· οὗτοι παρατρέποντες κατὰ τὸ πιθανὸν τὴν ἐξηγήσιν, ἄλλον μὲν τὸν Μονογενῆ θέλουσιν εἶναι κατὰ τὴν προβολὴν, ὃν δὴ καὶ ἀρχὴν καλοῦσιν, ἄλλον δὲ τὸν Σωτῆρα γεγονέναι θέλουσι, καὶ ἄλλον τὸν Λόγον υἱὸν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ἄλλον τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανάρθωσιν τοῦ πληρώματος προβεβλημένον“, *Adversus haereses*, I,1,19, *Theasures Linguae Graecae* (toliau - TLG) elektroninė biblioteka. – University of California, 1972. Vertė M. Kubilius.

⁶ Euzebijus Cezarietis kalba apie poleminių, deja, mūsų dienų nepasiekusių, Justino veikalą *Prieš visas herezijas*, žr. Euzebijus Cezarietis. *Bažnyčios istorija*. – Vilnius: Lumen, 1993, p. 123.

⁷ Krikščionys žydai ir pirmieji krikščionybės adeptai graikai gana anksti susidūrė su Romos valdžios ir visuomenės priešišku. Jau 64 m. po Kristaus gimimo imperatorius Neronas vykdė krikščionių persekiojimus Romoje; 95 m. nuo imperatoriaus Domiciano neapykantos žydams kentėjo ir žydų religinė sekta laikomi krikščionys; II a. pradžioje krikščionių persekiojimai pasklido ir Romos provincijose.

⁸ Būdingas pavyzdys: „Žodžiu, kas yra kūni siela, tas pasauliui – krikščionys. Siela pasklidusi po visus kūno narius, o krikščionys – po

pasaulio miestus. Siela gyvena kūne, bet nėra iš kūno, ir krikščionys gyvena pasaulyje, bet nėra iš pasaulio“, *Laiškas Diognetui*, 6,1-3 // *Bažnyčios tėvai: nuo Apaštališkųjų tėvų iki Nikėjos susirinkimo*. – Vilnius: Aidai, 2003, p. 139.

- ⁹ R. Grant taikliai apibendrina II amžiaus apologetų mintijimo kompleksiskumą: „Apologetas, kuris atranda [*Aut. ginamos religijos*] ryšį su filosofija ir kultūriniu gyvenimu, išskirs tuos filosofijos ir kultūros aspektus, kurie yra palankūs jo paties grupei ir, tuo pačiu, įgyvendins filosofinę arba kultūrinę, arba struktūrinę, jo grupės pažiūrų analizę. Jo pirminis tikslas yra išaiškinti jo paties kultūrą – religinę, filosofinę, arba meninę, priklausomai nuo atvejo – didsnei grupei“, Robert. M. Grant. *Greek apologists of the second century*. – London: SCM Press Ltd, 1988, p. 9. Tarp II amžiaus apologetų išimtis yra Justino mokinys Tacijanas Sirietis, kuris skelbė graikų filosofijos ir kultūros išsižadėjimo privalumą iš principo. Įgainiui Tacijanas išsižadėjo apaštalinės ortodoksijos – tapo gnos-tinės enkratitų sekto įkūrėju.
- ¹⁰ Apie metodinių prielaidų pagrįstumą Justino Kankinio tyrinėjimuose žr. M. Kubilius. Justino kankinio filosofinė prisikėlimo samprata // *Logos*, Nr. 49, 2006, p. 197–198.
- ¹¹ Apd 17, 16-34. Kilęs iš Tarso Mažojoje Azijoje hebrajas Paulius buvo Romos pilietis, buvo gavęs klasikinį graikų išsilavinimą. I-jame amžiuje Tarsas buvo ekonominis ir edukacinis centras; čia klestėjo stipri stoikų mokykla.
- ¹² Apologetiniais tikslais graikams suprantamu bei priimtiniu būdu Luko projektuojamą Paulių pagrįstai galime vadinti Apologetu *par excellence*.
- ¹³ Apd 17, 18-21.
- ¹⁴ „Σταθεῖς δὲ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ· διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγράπτο, Ἀγνώστῳ θεῷ. ὃ οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτο ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν“, Apd 17, 22–23 // *Novum Testamentum: Graece et Latinae*. Vertė M. Kubilius.
- ¹⁵ „ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων κύριος οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπινων θεραπεύεται προσδεόμενός τινος, αὐτὸς

διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέν τε ἐξ ἑνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντός προσώπου τῆς γῆς, ὀρίσας προσεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν τὸν θεὸν εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὐροίεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεὸς τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πάντας πανταχοῦ μετανοεῖν, καθότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ἣ ἔμῃ κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισεν, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν“, *Apd 17, 24–31 // Novum Testamentum: Graece et Latinae*. Verté M. Kubilius.

¹⁶ Richard J. Dillon. *Acts of the Apostles // The New Jerome Biblical Commentary*. – London: Geoffrey Chapman, 1993, p. 755.

¹⁷ „Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἔωμεν ἄρρητον· μεστὰ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυαί, πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστή δὲ θάλασσα καὶ λιμένες· πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες. Τοῦ γὰρ καὶ γένος εἰμέν“, *Aratus. Phaenomena // Thesaurus Linguae Graecae* elektroninė biblioteka. – University of California, 1972, I, 1–5. Verté M. Kubilius.

¹⁸ „Κυδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε, παγκρατές αἰεὶ, Ζεῦ, φύσεως ἀρχηγέ, νόμου μέτα πάντα κυβερνῶν, χαῖρε· σὲ γὰρ πάντεσσι θεμίς θνητοῖσι προσαιδᾶν.

ἐκ σοῦ γὰρ γένος εἶσ' ἤχου μίμημα λαχόντες (...)

σοὶ δὴ πᾶς ὄδε κόσμος, ἐλισσόμενος περὶ γαῖαν,

πέιθεται, ἧ κεν ἄγης, καὶ ἐκὼν ὑπὸ σεῖο κρατεῖται“, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, col. (ed.) Ioannes ab Arnim, Lipsiae in Aedibus B.G. Teubneri, MCMXXI, t. 1, § 536, p.121.

¹⁹ „Δία μὲν γάρ φασι δι' ὄν τὰ πάντα, Ζῆνα δὲ καλοῦσι παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἰτίος ἔστιν ἢ διὰ τοῦ ζῆν κεχώρηκεν“, („Dia esant [Zenonas] ji taré, kadangi per ji yra visa; Dzeusu vadino, kadangi jame yra gyvasties priežastis arba per ji gyvastis atsirado“), *Diogenus Laertius // Thesaurus Linguae Graecae*, VII, 147. Verté M. Kubilius.

²⁰ Labai tikėtina stoikų įtaką Pauliui gali paaiškinti ne tik klasikinis išsilavinimas ir tuo metu populiarūs filosofinių pažiūrų *vademucum*'ai, bet ir faktas, jog gimtajame Pauliaus mieste Tarse I amžiuje mokė ir klestinčią mokyklą įkūrė vienas žymiausių Viduriniojo Stojos atstovų Zenonas Tarsietis.

²¹ Plg.: „καὶ δὴ οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Στοᾶς φιλόσοφοι διαφέρειν ὑπολαμβάνουσι τὸ ὅλον καὶ τὸ πᾶν· ὅλον μὲν γὰρ εἶναι λέγουσι τὸν κόσμον, πᾶν δὲ τὸ σὺν τῷ κόσμῳ ἔξωθεν κενόν, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὲν ὅλον πεπερασμένον εἶναι (πεπερασται γὰρ ὁ κόσμος), τὸ δὲ πᾶν ἄπειρον (τοιούτου γὰρ τὸ ἐκτὸς τοῦ κόσμου κενόν)“ („Stojos filosofai mano, kad visuma ir visetas skiriasi. Jie sako, kad visuma yra pasaulis, tuo tarpu visetas yra pasaulis ir už jo plytinti tuštuma, todėl visuma yra išbaigta (juk pasaulis ribojasi), o visetas yra begalinis (nes tokia yra už kosmoso plytinti tuštuma)“, *Sextus Empiricus. Contra mathematicos // Stoicorum Veterum Fragmenta*, t. II, §524, p. 167. Verté M. Kubilius.

B. d.